

Щоденникові записи І. Чендея доповнюють його листи до О. Гончара, у яких адресат відверто оповідає про свої будні, життєві й творчі, радиться з ним із багатьох питань, висловлює міркування про поточне літературне життя не лише в Закарпатті, а й в Україні загалом. Листи не лише по-сутньо поглиблюють документальний образ О. Гончара в щоденниковій рецепції І. Чендея, а й підтверджують той факт, що їхні взаємини були щирими, приятельськими й гідними дружби двох

великих українських письменників. Про це свідчить надзвичайно щемливий та емоційно насажений особливим людським теплом запис І. Чендея від 13/Х 1974 р. про його перебування в садибі О. Гончара в Конча Озерній: «Хвилююча зустріч з Олесем Терентійовичем Гончаром, його бузок і малина, два гарбузи і хліб на столі... – і розмова. Знаменита і назавше пам'ятна розмова з видатним письменником наодинці під відкритим небом і при оголених нервах...»

Іван Чендей

ЩОДЕННИК (уривки, 1958–1995)

Пропонуємо увазі читачів уривки з неопублікованого щоденника українського письменника-шістдесятника І. Чендея (1922–2005), у якому йдеться про його літературного побратима Олеся Гончара (1918–1995). Подаємо його без коментарів, оскільки до друку готується повний текст щоденника із відповідним текстологічно-джерелознавчим супроводом. Маловідомі аббревіатури та скорочення подано в квадратних дужках. Мову автора збережено. Мову інших осіб, переданих І. Чендеєм, подаємо курсивом, як і тексти його листів. Комп'ютерний набір щоденника виконала дочка письменника Марія Чендей-Трещак, за що складаємо їй щире подяку, оскільки почерк І. Чендея дуже нерозбірливий і важкий для правильного прочитання.⁹

1958

9 лютого, Москва

У перших числах на Закарпатті побував Олес Гончар. Вперше він прибув до нас, маючи можливість поїхати по області. Були ми з ним в Зарічєві.

Олес Терентійович – ніжність, доброта, любов до рідної української культури. Людина вкрай шляхетна, витримана... Розмова з ним про велике літературне полотно «Колиска». Схвальний відгук про думку написати такий твір. «Вам би треба, можливо, кудись від'їхати, щоб здала на все глянути. А взагалі, твір має бути виключно цікавий».

І ось я знову у Москві. Вона холодна, з пронизливим вітром, пекучим морозом. Готель «Україна» – шикарний, прекрасний. «Москва» – добре. «Україна» – краще!

11 лютого має бути пленум Спілки письменників. Пленум, говорять, буде досить «вузький», без московського гнилого обивателя. Це добре. Боже, коли у нас набереться мужності сказати гнилякам,

що вони смердять, отруюють повітря! Невже потрібно ці церемонії? На пленумі мені потрібно виступити, мабуть. Твердий горіх! Виступ лякає, озадачує, тривожить.

* * *

15 лютого, Москва

І ось, нарешті, минули великого напруження дні. День-півтора, коли я не вилазив з номера готелю – номера справді теплого, в якому тільки й лікуватися од грипу... Минули ночі, коли доводилося напружувати слабе здоров'я, болячу голову, щоб підготуватися до виступу на пленумі Спілки письменників. До виступу необхідно було підготуватися зі всією відповідальністю, почуттям обов'язку перед українською письменницькою організацією, перед Закарпаттям. Адже нам дали вперше слово з високої письменницької трибуни, щоб розповісти про наші письменницькі справи, про наше життя. Виступ на пленумі – це виступ політичний, великої ваги. Адже Закарпаття в минулому – це Австро-Угорщина, це Угорщина, це Чехословачія, це що тільки хочете, тільки не Батьківщина, яка гріє теплом і дає любов. Таку Батьківщину ми маємо сьогодні...

Виступ був вдалий. Багато схвальних слів сказав А. Хижняк – редактор «Літ[ературної] газети», вітав мене з виступом Михась Линьков, І. Шем'якін, з котрими я сидів в одному гурті, вітав мене В. Собко. Він, до речі, сказав: «Я мав розмову з Новиченком, сказав йому, що Чендей своїм виступом підтримав і підняв престиж української делегації на Пленумі...»

В. Собко – безпосередній, щирий і, головне, доброзичливий. Бажаючий добра. Прекрасна риса людини! Прекрасна риса серед письменників, де ще не навчилися по-справжньому радіти чужому успіху чи то при виході книги, чи то при усному виступі з трибуни...

Новиченко... Він дуже прихильно поставився до моїх новел з книги «Чайки летять на Схід»... На-

⁹ Підготовка до друку С. Кіраля. – Ред.

говорив мені багато приємного, радісного для мене... Про повість сказав немало доброго, визнавши її як справді гарний твір 1957 року¹⁰.

«– Ви знаєте, коли я читав твір, мені так хотілося хоч чим-будь допомогти Василю Порадюку, такі біль і симпатію він будить до себе. І водночас, я добре знав, що допомагати йому ніяк, що його ситуація може бути тільки такою, як є. Коли у мене вийде з часом, обов'язково про повість скажу...» Звичайно, малося на увазі «скажу з трибуни». Я, правда, не дуже чекав тих слів з такого відповідального пленуму, не сподівався, що хтось, зокрема Л. Новиченко, про повість щось скаже. Однак закрадалося хвилююче бажання почути на свою адресу хоч півслівця доброго. Це людське бажання, бажання живої людини. Це бажання молодого літератора. Бажання моє тим більше було наявним, бо мені належало виступати з трибуни, і хотілося, щоб «познайомити» – представити мене бодай устами відомого критика зі складу пленуму... Та цього не трапилося. Новиченко і словом не згадав. Та я й не шкодую... Знаю, що не слово критика з трибуни, не слово критика в книзі, статті має вирішальне значення для письменника (хоч і вони дещо значать) – вирішальне значення мають твори. Твори, які письменник пише! І хай тільки пише їх добре, вони знайдуть дорогу до сердець читачів й без критиків...

А те, що критики у нас стали реєстраторами літературних явищ, і часто реєструють ці явища тоді, коли їх прийняв чи відкинув читач, – факт. Наша критика літературна хвора тим, що вона не спрямовує літератури, не стоїть на аванпостах, а плентається підтюпцем за літературою. А нашому радянському суспільству потрібна велика літературна критика, критика, яка піднімала б не тільки письменників, але й читачів учила бачити прекрасне.

Мірза Аждарович Ібрагімов – азербайджанський письменник. Він підсів до мене 14 лютого в С[пілці] п[исьменників] на засіданні Президії.

«Ви вчера очень хорошо выступали. Выступление нестандартное, горячее, прочувствованное. Приезжайте к нам, в Азербайджан. Мы вас хорошо встретим, и вы узнаете наш край», – такими словами запросив мене в свою республіку Ібрагімов.

Багато хорошого сказав мені Ворон з Мордовської АРСР. Він мав розмову з В. П. Друзіним про доцільність надрукувати мій виступ в «Лит[ературной]газете»...

1960

28 січня 1960 р.

12–14 січня у Львові проходив пленум Спілки письменників України. На ньому було сказано Ю. Збанацьким, Янкою Брилем багато доброго про мою роботу в жанрі новели. Пленум той обмірковував стан новели і нарисувати в українській сучасній літературі.

Вечір у Д. Павличка. Розмова з О. Гончаром – письменником великої душі і великого серця. Надзвичайно сподобалась О. Т. Г[ончареві] пісня «Вер-

ховино, мати моя!» М. Машкіна. В Дмитра П[авличка] були хрестини. Мені випало щастя бути одним з кумів.

Надіслав у Білорусію П. Бровді, М. Танку, Я. Брилю і Піменові Панченку «Народні балади Закарпаття». Книга, якою можна гордитися! Ці перлини народної творчості – свідчення високого духу закарпатців, великої духовної культури.

На лоні чарівної природи, в чарівних горах народжуються великі таланти, плекані полонинськими пахощами, колисані вітром, пещені травами і сонцем, миті гірськими дощами і росами...

О, коли б у нас воля була віками, ми або дали б геніїв, або зникли б з лиця землі внаслідок якогось катаклізму! Ні! Ми жили б і давали б геніїв. Те, що роблять сьогодні наші літератори – початок великого сходження вгору тих, що прийдуть!

* * *

9/IX 1960 р.

Вікно. З нього я бачу шмат Москви з високими будинками. В цю пору в вікнах сяє світло – жовте, а багато оранжевого. Воно струмить з-під оранжевих полотняних абажурів – світло таке характерне для вікон великих, багатоквартирних будинків... В повітрі, на фоні обрїю, височать розгалуженими верхівками опори високовольтних ліній... Вкриті суриком дахи... І шмат того зеленого будинку, біля якого зупиняється наш тролейбус № 3. І небо, що заволокло сірими, синьо-фіолетовими хмарами, перетканими сріблястим маревом... Оце моя Москва з гуртожитку курсанта Вищих літературних курсів...

...Багато було передумано, перемірковано відносно навчання на курсах. Я ні з ким не радився, поговорив з Марією і зважив, що можливість повчитися стаціонарно на В[вищих] л[ітературних] к[урсах] – остання можливість повчитися в житті взагалі. Роки минули швидко, молодість небагато дала мені доріг для того, щоб справді високо піднятися на щаблі культури. Сім класів народної школи в Дубовім – рідному селі, 8 класів гімназії, 5 років заочного навчання в Ужгородському державному університеті, нарешті – шестимісячні курси журналістики при Республіканській школі КПУ в Харкові 1946 року – ось шлях школи, яким я пройшов. Це багато і дуже мало! Зараз я відчув гостру необхідність повчитися, освіжити свої знання, збагатитися новими враженнями, тобто розширити свої горизонти для того, щоб більше і далі побачити.

Були люди, що дивувалися, дізнавшись про крок, вчинений мною, було чимало (абсолютна більшість) таких, котрі цілком схвально поставилися до кроку вчитися. Скептиків було менше! Лінтур Петро Васильович, мій дорогий вчитель, мовив при прощанні: «Благословляю і заздрю!» Л. М. Новиченко мовив: «Робите мудро! Я і сам радше повчився б, замість того, щоб вчити інших!»

З Марією йдемо разом поряд одне одного. Говоримо і чуємо серцем легкий, трепетний смуток розлуки, що настане ось-ось. Якось незвично, трохи навіть лячно. Адже дома залишиться вона одна з двома синами – Славиком і Михасем. Залишиться

¹⁰ Ідеться про повість «Терен цвіте».

одна при турботах і клопотах, яких ляже на її плечі так багато. Роки, що прожиті разом, так міцно згуртували нас до купи, так щедро зіграли теплом сімейного буття!

...Я бачу її, коли вона стоїть на вузькій, викладеній гранітом доріжці між коліями перед дверима вагона, в котрому я поїду... Поїду з Ужгорода, з дому. Огорнута сутінком ночі, з певним сумом на обличчі і журбою... і тугою... Все це передається до мене, і сам чую тугу і гіркоту розлуки. Та час мине швидко. Ми знову будемо разом. А по суті, ми завжди разом, де б хто з нас не був. Бо немає віддалей, які могли б лягти між серцями...

День в поїзді 7/IX здався мені довгим-предовгим. Я зустрівся з Л. М. Новиченком. Добре, що він підтримав мій намір їхати на навчання. Він, котрий кілька років тому так багато добрих слів мовив про мою першу книгу новел, підтримав мене.

У Києві зустріч моя була не випадковою. Кілька днів тому я мав розмову з О. Т. Гончаром, який просив, щоб неодмінно зупинитися в Києві по дорозі в Москву. Розмова з В. Козаченком. Він прямо говорив про наміри в Спілці повернути мене знову на роботу у відділення, говорив, що все це зважене у вищестоящих інстанціях, в Президії, що така воля є і треба, щоб так було. Я говорив про те, що неодмінно хочу вчитися, маю на свідомості, що це, по суті, остання моя можливість добути так необхідних знань... Він погодився зі мною й мовив, що до цього ми повернемося в Москві, в дні Декади...

Розмова з Олесем Гончаром. Був він якимось хмурым, задуманим, чимось збентеженим чи схвилюваним. Я відчув, що його бентежить думка, турбота. Питав, чи приїду я на звітні збори, яке до мене ставлення в обкомі, в колективі тощо. Питання, на які відповідати нелегко. Я бачу, що на збори немає потреби приїжджати. Коли я потрібен – хай обирають без мене, адже мене літератори знають добре. Немає потреби їхати, найматися, засвідчувати своєю присутністю нібито якоесь бажання повертатися в Спілку чи керувати справами у відділенні. Остогидло, заморило мене те «керування справами», справами в організації, де стільки «руснячків-протачків», не здатних постояти за свої найелементарніші інтереси, за свою людську гідність. Чи варто для таких товаришів знову жертвувати своїми нервами, своїм спокоєм, своїми трудовими творчими днями?..

Я став зараз між двох вогнів – між курсами і між відділенням, котре потребує керівника і до котрого хочуть, щоб саме я повернувся. Ні, зараз розмова вже була не кулуарною, не навколишньою, а цілком конкретною. Не знаю, як складуться обставини надалі, але знаю одне: вчитися, вчитися, вчитися треба. Робота у відділенні не втече. Л. М. Новиченко сказав: «Я більше аніж певен в тім, що вам доведеться ще працювати у відділенні секретарем, що саме вам його очолювати, але це од вас не втече й через два роки». Теж так думаю...

1963

Секретарям Закарпатського обкому партії – Ю. В. Ільницькому, І. Ю. Бігунцю, І. О. Мозговому, В. А. Шамовському;
Копія – голові Правління Спілки письменників України О. Т. Гончару
від літератора Івана Чендея

Шановні товариші!

При думці, що для літератора немає вищої радості за безпосередню творчість, мені важко писати до Вас листа, котрий, певно, в мойому скромному доробку не значитиме і стільки, як найнедосконаліше оповідання. Все ж я з гіркотою Вам пишу, і пом'якшує мою провину за час на його читання Вами хіба те, що подібне в житті роблю вперше. Але пишу тому, бо мене болить і не маю сили далі мовчати.

Завжди з огидою дивився я на тих, котрі в подібних листах допускають хоч якусь частку неправди, заправляють свої міркування жовчю. Звичайно, як кожен смертний, я не застрахований від суб'єктивності, тому й прошу мене вибачити, коли щось не так.

Вже не один рік я ходжу під нелегким вантажем помилок, які мені приписують за час роботи секретарем Закарпатського відділення СПУ, хоча досі ніхто ні разу по-партійному на них не вказував.

Останнім часом знову про це зайшла розмова, хоча вона не була конкретно і діловою. Сталось це на закритій частині звітно-виборних зборів відділення СПУ 9 лютого 1963 року, коли секретар партійної організації літераторів Василь Поліщук виступив зі списком кандидатів для балотування в члени бюро і, характеризуючи мене як письменника, став тут же звинувачувати в грубих хибах, які я, ніби, допускав на посту керівника.

Звичайно, коли я працював секретарем відділення СПУ, не було бюро, був лише секретар. А один завжди стоїть перед більшою небезпечкою в правильності вирішення того чи іншого питання, ніж же бюро, яке є колективним органом. А це значить, що в моїх тодішніх обставинах було більше вірогідності для припущання хиб, ці «хиби», як доводить практика, і досі тягнуться за мною кудлатим хвостом, хоча минули чотири роки, як я у відділенні не працюю. Либонь, ті хиби такі великі, що їх годі забути, тому я прошу допомогти – вказати їх, в них розібратися.

Йдеться не про мій гонор, а про мої честь і гідність, партійну принциповість. Я хочу перед партією бути чистим. Коли винен в чому, прошу кари, нам'ятаючи і втішаючи себе тим, що і кримінальний злочинець після її відбуття має право на паспорт і прописку серед порядних людей. Саме так ставлю питання тому, бо за собою не знаю ані проступків перед колективом літераторів, який я мав честь очолювати, ані перед партійною організацією області, яка мені її довірила.

Щодо моєї роботи на посту секретаря. Прошу Вас, наберіться терпіння і прочитайте. Коротко про неї скажу Вам, бо не мав змоги зробити це досі.

Коли говорити коротко, це не була робота в нормальних(!) умовах для інтересів літератури. Це була радість і біль, насолода і гірка мука, тривожні дні і безсонні ночі.

У 1954 році я прийшов на пост секретаря в порівняно невеликий колектив, де організаційно-творча робота була в загоні. Прийшов я без досвіду керівної роботи – десять років працював у «Закарпатській правді», без літературного імені – не мав ще ні одної виданої книжки. Наскільки вистачало уміння і енергії, я взявся за роботу, гуртуючи до купи колектив, повертаючи до творчості письменників, що вже і віру втратили в можливість надрукувати книжку, опинившись протягом цілих перших десятих років поза літературним процесом в силу обставин не лише з їх особистої вини. Відбувалося гуртування творчої молоді, якій хотілося прищепити від першої книжки почуття високої відповідальності за літературу, яку треба любити в собі, а не себе в ній, завжди пам'ятаючи, що мистецтво – вередлива красуня, яка не дається грубо обмацувати, а любить ніжних і безкорисливих, безмежно кохаючих її. На радість, мені поталанило децю зробити в поліпшенні діяльності відділення. До нього прийшли нові люди, було видано чимало книг, зріс авторитет організації за межами області і в Закарпатті. Як літератор, на крилах загального успіху і сам я запрацював піднесено. Щиро прошу Вас, зрозумійте мене правильно. Я далекий від спроб приписувати собі заслуги в час роботи у відділенні СПУ, бо вважаю, що виконував роботу, яку на моєму місці виконав би кожен, хто б керувався інтересами суспільними і літературними зокрема.

Не для того, щоб виправдувати себе в чомусь, звалювати на когось вину за недороблене, хоча сказати, що працювалося нелегко. У відношенні до мене було багато несумісного з комуністичними принципами моралі й етики у В. О. Повха, який відав справами ідеології в Закарпатському обкомі. Безпринципність і непослідовність у вказівках, адміністрування і безапеляційність у своїх судженнях про літературу (в якій, до речі, тямив мало), упередженість у ставленні до того чи іншого літератора, полюбляння інтриг і нашіптувань, нарешті, холодна і жорстока мстивість, – ось якості Повха, з яким мені приводилося працювати. Повх – це був той злий демон, вогонь, який міг спопелити не один чулий організм, завдати болю не одному творчому інтелекту. З рубців, посаджених ним на моє серце, і досі капає кров. Правда, щастя в тім, що я син простого селянина-чорнороба, який годував мене важко добутим чорним хлібом, який і сам мене змалку не раз гартував ранами в силу своїх залізної твердості і крутості характеру.

За кожним моїм визначенням огидних рис Повха стоять факти – вперті і беззаперечні. Немає потреби їх тут викладати – надто багато корисної площі паперу вони б взяли, та й надто боляче ще й ще раз повертатися до них. Все ж, щоб не бути голослівним, наведу бодай один.

Після виходу у світ книжки поета В. Вовчка викладач університету В. Ариповський виступив у «Закарпатській правді» з критико-бібліографічною

статтею. Широко відзначаючи позитивне в роботі молодого поета і даючи в основному вельми доброзичливу оцінку книжці, автор вказав на ряд істотних недоліків, можливо, в децю дискусійній формі, а децю навіть загострено. Літераторам Поліщуку і Ладижцю спало на думку написати статтю на статтю Ариповського й вмістити її в тій же газеті. Оскільки редакція не відкривала дискусії по збірці, відмовилася друкувати написане Поліщуком і Ладижцем. Повх повів зі мною про це розмову й примушував відкрито на зборах відділення, що мали відбутися ось-ось, піддати газету несправедливій критиці. В основному поділяючи думку рецензента й думаючи не лише про поета (який, до речі, згодом дякував рецензентові), я відмовився вчинити, як наказував Повх. Після зборів не минуло багато днів, коли до редакції газети «Сов[етское]Закарпатье» В. В. Фесенком був запрошений критик Поп. Від імені обкому Попу замовлялася погромна стаття на мою роботу у відділенні, на ігнорування лінії партії (!) тощо. Поп відмовився. Йому було надано час для роздумування, з підкресленням, що написана ним стаття буде опублікована не лише російською, але й українською і угорською мовами. Необавки Поп був запрошений до редакції знову. Критик категорично відмовлявся написати статтю, мотивуючи, що у нього немає фактів мене наплюжити у пресі перед громадськістю. Фесенко порадив взяти факти від Ладижця і Поліщука. На пропозицію Попа таку статтю за наявності фактів і писати названим товаришам, Фесенко відповів, що Поліщук і Ладижець – приїжджці, а проти Чендея повинен писати місцевий.

Ось лице Повха, ось приклад езуїта не лише з партійним білетом в кишені, але й з великими службовими повноваженнями, який не гребував втягувати на орбіту інтриг чесних людей.

Подібних фактів я б навів чимало, але достатньо й одного. Адже в мене більше прикрас і незручності за Повха, аніж обиди на нього. Інакшим він і бути не міг зі своїм характером, зі своєю випраткою, розумінням ролі партійного керівника. Повх – жертва лихих часів культу Сталіна, а йому нині можна тільки по-доброму співчувати – адже він вірив у правильність того, що коїв не з одним мною, хоча між тим, що він чинив, і карним злочином немає ніякої формальної різниці.

До речі, я знаходжу підтвердження своїх суджень про Повха в підвальної статті, що була вміщена торік в «Учительской газете», про Повха – ректора Харківського педінституту. Статтю я читав і без злорадства думав про остаточний моральний розклад і про безумовний крах службової кар'єри культівця, якого на Закарпатті не випадково назвали Василем Темним.

Чи знав хтось в обкомі, який Повх і як мені з ним працюється? Знав Іван Михайлович Ваш, я мав з ним не одну велику розмову про Повха. І. М. Ваш одного разу по-батьківськи пригорнув мене до себе, заспокоював, мовивши: «Чорт знає, що з тим Повхом чинити, всі на нього скаржаться».

Звичайно, Повху на Закарпатті волос з голови не впав, зате чинив жорстоку розправу наді мною, про що трохи пізніше.

Про свавілля Повха знали І. С. Чорнодзан, відповідальний працівник ЦК КППРС, тов. І. І. Корнієнко з ЦК КП України. Вони бували у службових справах в Ужгороді, говорили зі мною. Звичайно, перевага Повха була в тім, що він завжди перший з ними зустрічався, але після їх розмови зі мною траплялося так, що Повх ставав безмежно люб'язним. Та лише на невеликий час, бо швидко все йшло по-старому. До речі, я нікуди не писав про те, що коїться, про сваволю і методи Повха, не виступав з трибуни, не апелював до секретаріату обкому, вірячи, що рано чи пізно добро над злом, правда над кривдою візьмуть верх.

І коли нині, в лютому 1963 року, чую знову і знову звинувачення в якихось помилках і хибах при роботі у відділенні з уст секретаря п[артійної] о[рганізації] Поліщука, я бачу, що дух Повха іще живий, дарма кожен знає, чим закінчив цей огидний чоловічок у Харкові свою службу.

Коли я нині чую знову і знову звинувачення, бачу, що годі бути наївним і добродушним, бачу, що отрута, впущена Повхом в наш літературний колектив на Закарпатті, діє, до того ж активно. От чому я пишу цього листа до Вас, дорогі товариші, пам'ятаючи, що, зокрема, творчі організми (як одиниці, так колективи) легко кинути в лихоманку, тим більше, коли вони недостатньо стійкі і згуртовані.

Не хочу бути наївним зараз, бо за наївність я дорого заплатив на звітно-виборних зборах в січні 1959 року. Обраним до складу бюро чотирнадцятьма голосами проти одного я був посунений від роботи В. О. Повхом, який прийшов провести всього організаційне засідання бюро. Образно кажучи, Повх прийшов того незабутнього 10 січня 1959 року брудною рукою опустити над моєю головою ніж гільйотини, який ним був давно піднятий. Звичайно, Повх посилався на рішення бюро обкому, якого насправді не було, обіцяв подбати про роботу для мене. Обіцяв... Ганебним зразком документа для часів культу міг би стати пасквіль на мене, що був сфабрикований після звітно-виборних зборів в кабінеті Повха і опублікований на сторінках «Закарпатської правди». Адже треба було виправдати якимось сваволлю і беззаконня.

Минав час, а навіть для так годиться мені ніхто не давав роботи. Потім я поїхав на навчання до Москви, де пробув два роки. Повхом посіяна чвара в письменницький колектив не виухає і досі, лихоманить його, і не знати, коли нарішті настане дійсно спокійна творча атмосфера.

У житті часто трагічне іде поряд з комічним. Таке бувало і в мене, про один факт хочеться розповісти. Наберіть мене терпіння, прочитайте.

Після повернення поета Патруса-Карпатського з місць ув'язнення і реабілітації Києвом у правах членів Спілки письменників навколо його імені в нашій області був зчинений ажіотаж. Дійшло до того, що Повх у розмові зі мною піддав сумніву документи Патруса про реабілітацію і сказав, що їх треба «провітрити», що Патруса випустили, аби до нього просто придивитися, потім... потім знову... (перо не пише!).

Я був викликаний до першого секретаря обкому І. М. Ваши, де знову пішла про Патруса-Карпатського розмова. Ваш І. М. просто давав мені вказівку скликати збори і виключати Патруса зі Спілки. Я просив матеріал, який би давав для цього основу, посилаючись, що Патрус реабілітований і т. д. «Ніякого матеріалу для цього ми тобі не дамо, ти сам подумай, де його знайти».

Я говорив секретарю обкому, що ми не маємо права довільно, піддаючись особистим симпатіям чи антипатіям, вирішувати справи, де йдеться про долю людини. Я говорив, що Патрус ніким не скинутий остаточно з рахунку як поет, людина, хоча й хиб і як в людини, і як в поета в нього чимало. Я говорив, що ми (Ваш і я) відповідальні за вчинки на службовому посту не лише в момент служби, але й через двадцять, тридцять років після того, як підемо зі служби, з нас ніхто відповідальності не зніме і по смерті. Звичайно, жодних зборів для виключення Патруса зі Спілки я не скликав.

Минули роки після тої фатальної розмови з Вашем. Патрус видав не одну книгу в Закарпатті і в Києві, нині має змогу спокійно працювати, дай Боже йому тільки розуму скористатися цим сповна. Але ж навколо Патруса у свій час точилися баталії, і я тут був певною мірою «цапом-відбувайлом». Звичайно, я не каюся і не шкодую, бо переконаний, що в мойому ставленні до Патруса було більше партійності і гуманності, аніж у І. М. Ваши, який повинен був бути в нашій області найпартійнішим і найгуманнішим. Не каюся ще й тому, бо після Декади українського мистецтва і літератури в Москві в 1960 році А. Патрусу-Карпатському з тих же рук члена бюро І. Г. Гарагонича була вручена Почесна грамота, що й мені. Ось якими є факти, ось як комічно можуть обернутися події, хоча в цій комічності є велика справедливість. Адже ми живемо в час, коли глибше й глибше входять в життя Ленінські норми, коли йде переоцінка багатьох цінностей.

Йдучи на звітно-виборні збори 9 лютого 1963 року, я не закалисував себе ілюзіями, що в нашому відділенні настала «тишиш и гладь», да Божья благодать». Я спостерігав роботу відділення протягом семи місяців після повернення з Москви, бачив мишачу метушню за два-три дні до виборів, до мене підходила значна частина літераторів, яким небайдужа доля колективу.

Все ж я десь сподівався, що бодай комуністи зберуться перед звітно-виборними зборами для серйозної думи про завдання відділення на новому етапі, про склад бюро, про те, як краще провести звіт, щоб ним повचितі тих, хто нечасто буває серед літераторів-професіоналів. Цього не сталося. В такій розмові-думі перш за все не був зацікавлений ані комуніст В. П. Поліщук, який завалив партійно-організаційну і політичну роботу, півроку не скликаючи збори, в цьому не був зацікавлений і П. В. Угляренко, який на посту заступника керівника М. Томчання мирився з тим, що у відділенні робота в повному загоні.

Все ж я не сподівався такого розгортання подій під час зборів, які проходили порівняно гладенько, без виступів основної частини літераторів, так би мо-

вити, нашого кістяка, хоча жодного виступу я не применшую. В час перерв наше приміщення відділення було схожим на місце зборища сектантів різних вірувань, боги яких стоять далеко один від одного – хай мені товариші пробачать гостроту вислову. Говорю я це з болем, пам'ятаючи, що дума про літературу, турбота про неї для справжнього митця має бути дорогою справою не лише за письмовим столом, а й на зборах, тим більше звітно-виборних. На жаль, ми прийшли в більшості на свої звітно-виборні збори не з великою думою про літературу, а з маленькими огризками олівців, щоб було чим чаклувати, отримавши бюлетень для таємного голосування.

Наші незгоди і наш розбрат показали себе на партгрупі, що збиралася домовлятися про склад бюро. Подиву гідний принаймні список кандидатів, з яким виступив секретар парторганізації. Не знаю, з ким він радився – на задалегідь проведених партзборах у відділенні, чи в партбюро відділення? Але таких партійних зборів не було, а бюро у нашій парторганізації немає. Значить, він вчинив це особисто. Знаючи становище у відділенні – воно нині є тяжким, як ніколи не було – Поліщук так поступати не мав права.

Важко виступати на подібних зборах, тим більше, коли тобі підносять список, що його тримали в суворій таємниці, тим більше, коли особисто не маєш нічого проти того чи іншого кандидата. Але твій розум і совість тебе заставляють виступати, коли усвідомлюєш, що за бортом опиняються люди, які можуть зробити для користі загальної справи більше од тих, які одною ногою вже стоять на палубі чи то в силу особистих уподобань, розрахунків і далекого прищілу, чи то в силу своїх гострих ліктів, якими когось штовхнули у розбухану воду. Я не знаю, де була етика і скромність В. Поліщука, коли він сам ввів себе в список до кандидатів у члени бюро? Правда, своє прізвище він прочитав у списку останнім, з удаваною, зате фальшивою скромністю. Подібне ніколи не викликає симпатії, а серед творчих людей і поготи.

Дехто схильний думати, що я припустив грубу помилку, відводячи окремі кандидатури і вводячи замість них інші. Дай Боже, щоб я в житті не допускав помилок більших.

По-перше, я виступив серед комуністів, почувши випадково складений список, по-друге, я керувався інтересами справи відділення, пам'ятаючи, що колись-таки в ньому повинен настати лад і спокій.

Я не знаю, чим керувався Поліщук, вводячи до списку кандидатів Ковача, Попа, себе і не вводячи Л. Балду, Ю. Балегу, Ф. Кривіна, тому я і мав право їх запропонувати. Ковач – безпартійний, чоловік, що покинув жінку в Мукачеві з двома дітьми й одружився на дівчині в Ужгороді, автор трьох книжок, що вийшли в Ужгороді. Балла – автор десятих книжок, дві з яких вийшли в Києві і Москві, комуніст, літератор високих принципів і високого рівня, прекрасний організатор, добрий батько нерідного сина. Балега – кандидат філологічних наук, автор книжки, що вийшла в Києві. Поп – аспірант університету, якому треба вчитися і вчитися. Поліщук –

автор книжок, що навіть на загальному фоні доробку нашого відділення мають сіренький вигляд, не говорячи вже про фон республіканський (хоча у великій літературі немає фонів обласних). Поліщук як секретар парторганізації фактично завалив роботу і нічого не зумів зробити для згуртування літераторів (саме парторганізації тут карти в руки). Крім того, Поліщук самовисунувся. Кривін – комуніст, літератор з союзної арени, людина коректна і скромна.

Ось чому, міряючи принципами творчості, етики і моралі (скромність тут не заважає), я і взяв на себе сміливість відводити Поліщука і вводити в список Кривіна, хоча був свідомий того, що дехто може сприйняти мій поступок як дивний чи несерйозний. Він був продуманим і серйозним, і я б радів, коли б в нашому відділенні СПУ секретар [партійної] організації міг достойно представляти і бюро як його член.

Крім всього, думаючи про бюро, я ще думав і над тим, кому яку секцію в майбутньому очолювати, щоб робота наступного періоду не скидалася на сплячку. Досить ми проспали, якщо говорити про організаційно-творчу діяльність відділення. До речі, я міг відводити і С. Панька, якого Поліщук вводив у спекулятивних міркуваннях, купуючи голос «за» і «проти». Навряд чи варто було забувати свіжій у пам'яті факт, коли Панька грубо провалили на виборах в 1961 році, навряд чи варто було його піддавати явному удару знову. Варто було попередити його нерви зараз. Ось чому я б і його відводив, але годі було: на мене вистачало і трьох з семи. Крім того, саме історія з Паньком нам багато говорить. Адже комуністи його кандидатури на закритій частині не відводили, все ж з 21-го всього три голоси були подані за нього. Мабуть, немає потреби робити над творчою людиною подібних експериментів.

Вчинене з Паньком могло б ввійти в актив довершених інтриганів і групівщиків, але це не прикрашає нас, письменників з партійними квитками і прагненням вчити людей чесності, прищеплювати високі моральні принципи, це не прикрашає людей, у яких все повинно бути красивим, на виду у людей, які повинні бути чистими і правдивими, а не тими, що ліву руку піднімають за товариша, в правій мнуть огризка олівця й чекають, щоб тільки отримати бюлетень.

Я знаю, що справжні бійці гартуються в походах, а не пожираючи в тилу зайвих пайок ковбаси, що залишаються від тих, які падають в боях інколи не лише від кулі в серце спереду, але й від кулі, що влучила в потилицю ззаду. Ось чому я і виступав на партгрупі, а не відсиджувався тихенько при своїй думці, тремтячи і побоюючись, як би не впали твої акції.

Я знаю, що в певній частини товаришів мій виступ на партгрупі міг викликати тільки роздратованість, але я знаю і те, що справжній, обпалений зимами і загартований боєць завжди з тобою поділиться і патронами, і хлібом. Крім того, своєю покірною мовчанкою я нікого не збирався задобряти чи просити від когось подачки.

В бюро не ввійшли Поліщук (звичайно, не я тут

причина), не ввійшов Панько, не став його членом і я. Мені не вистачило всього одного голосу (11 – проти, 10 – за). Дехто може думати, що це моя особиста поразка. Ви люди мудрі досвідом життя і прекрасно знаєте, що не завжди програш в 1 голос є програшем. Говорю це не для самозаспокоєння: мені, звичайно, як комуністу прикро, що так сталося. Особисто я потрапив між жорна інтриг, побоювань, групівщини, і мала біда, що одне із жорен було трішки важчим. При нинішньому стані у відділенні СПУ інакше бути не могло. Адже ми й досі не навчилися дивитися правді у вічі, говорити один одному чесно правду, керуватися, перш за все, не особистим дрібненьким «я», а високими принципами літератури, справами творчої організації, котра, звичайно, зможе обійтися і без мого досвіду і в бюро.

На закритій партгрупі для мене були два хоча й гіркі, зате корисні відкриття. Коли Цибульський відвів мою кандидатуру, Петро Угляренко і Йосип Жупан підняли руки проти мене. До Цибульського не маю ніяких претензій як до людини хворобливої, упередженої, але я ошелешений поведінкою комуністів Угляренка і Жупана. Хай вони обидва побудуть на одиниці зі своєю совістю – людською і партійною – хай спитають її, коли я особисто скривдив їх, адже вони обидва були моїми прекрасними друзями не один рік, і мені здавалося, що нічого неподіленого у нас немає.

Правда, знаю, що Йосипу Жупану прийшовся не до вподоби мій виступ на відкритих партійних зборах у відділенні в січні 1962 року після Пленуму в Києві, на якому як член республіканського Правління СПУ я побував. Товариші просили виступити, і мене чорт поніс на трибуну. Мій тодішній виступ широко коментований в «Закарпатській правді», вирізку з якої я додаю до листа в обком. Я говорив, що книжка Жупана «Багряне небо» слабша за його попередню книгу «Теплий хлеб». А це так. Шкода, що цього не зрозумів автор «Багряного неба», забуваючи, що його книжка «Теплий хлеб» – підсумок десяти років творчої роботи (незабаром Жупану шістьдесят), а книга «Багряне небо» – підсумок роботи двох-трьох років. На тих зборах Жупан не виступав – непогано було б виступити, посперечатися, сказати і на мою адресу критичне слово: я б це не прийняв за дрібну помсту.

Але із закулісних розмов я дізнався, що Жупан говорив, мовляв, я з Москви приїхав (тоді я був в Ужгороді на канікулах) показувати периферії свій розум. Але ж я виступав не за кулісами, а на партійних відкритих зборах, чесно і з переконанням. А щодо Москви, то в ній не завадило б кожному з нас повчитися. Надто вузькі наші горизонти, надто боїмося ми іще глибини і правди про свою творчість.

Я знаю, що й Поліщук відповідно [до] своїх творчих можливостей відреагував на мою тодішню критику його слабкої книжки «15 кадрів для містера Ікс». Він говорив (хоча на зборах не був), що я приїхав з Москви знову каламутити воду. Хочу вірити, що Поліщук може писати краще за видане в книзі, яку я критикував, але попутньо хочу сказати, що водичка в нашому творчому колективі скаламучена давно, від неї папахує тванню і гниттям, хоча каміння і в баговинні не м'якне, залишається твердим.

Певною мірою я поступливо дивлюся на Йосипа Жупана, який після моїх зауважень поклав камінь за пазуху, ні разу не сказав про обиду у вічі. Виходить, що при всій Жупановій проповіді «безмежної» доброти письменника, він чоловік мстивий, злопам'ятний і обмежений творчо.

Як нам рухатися вперед, коли ми не вміємо ще говорити один з одним начистоту, а белькочемо за кулісами? Як нам брати й долати висоти, коли ми не літаємо, а чвалаємо, падаючи, хапаючись за товариша не з тим, щоб втриматися на ногах, а з тим, щоб повалити і його. Це справи, над якими варто задуматися, коли ми хочемо бодай іти вперед, не говорячи вже про політ.

Віднині я знатиму, як критику п'ють і чим її закусують. Віднині я буду знати, що від критики п'яніють, що вона може остаточно приспати чийсь дрімливу совість, тому буду більш обережним, щадячи цих слабких товаришів.

А прийде час, коли ми станемо мудрішими, дорослішими і навчимося жити, як живуть люди, що думають про літературу, а потім тільки про власну шкуру.

І все ж я ніколи не зможу зрозуміти і виправдати поступок комуніста Угляренка, який цинічно дивився у мої вічі на партгрупі і заносив наді мною руку. В житті не було випадку, щоб я бодай однісіньким словечком поперек скривдив його, або щоб він сам мене в чомусь дорікнув. Я бачу руку і холодну посмішку на лиці Угляренка і думаю, що такою рукою можна писати анонімки, підписувати несправедливі вирокі, з такою посмішкою можна посилати на несправедливу смерть, і мало вірю в те, що такою рукою можна писати добрі, людяні твори. Адже права завжди повинна знати, що робить ліва. Як завжди на плечах має бути думаюча голова – природа її дала не лише для того, щоб нею споживати котлети і пити горілку. Адже жити нам в гурті не один день і робити нам спільну комуністичну справу. Пишу «комуністичну» з такою впевненістю і силою внутрішнього переконання, як, можливо, не писав ніколи досі.

Невже мого колишнього доброго друга Петра Угляренка спонукала вчинити так, як він вчинив, спонукса секретарювання у відділенні СПУ? Ой, коли б він знав, який це нелегкий шматок хліба і яка це відповідальна справа в нинішніх наших умовах.

При всьому сказаному вище нехай без холодного зважування кожного слова, кожної думки – я не є песимістом, вірю в наш письменницький колектив на Закарпатті. І певен того, що це живий організм, до якого можуть чіплятися і недуги.

Письменницький колектив ріс на моїх очах з перших днів свого заснування, і має він чимало доброго в активі. Все ж хотілось би, аби нам не заважали в роботі егоїзм, групівщина, жалюгідний фаворитизм і менторство, щоб ми чули лікоть один одного. Я не знаю, чим тут можна б зарадити справі, а зарадити конче треба. І чим швидше, тим краще. Я сподівався, що ми зберемося в обкомі партії для невимушеної і щирої розмови (давно минули ті часи, коли нас збирали саме для таких бесід...). Говорилося, що партійну організацію викличуть на

бюро до зборів, але цього чомусь не сталося. Хоч, можливо, це трохи допомогло б встановити діагноз хвороби у відділенні. Думаю (добре, коли я помилюся!), що поки що у обкомі займають позицію заглядання в зуби, слухання пульсу, міряння температури, а не кажуть прямо і відверто про нашу неміч, яка піддається лікуванню після того, коли буде встановлений правильний діагноз і дібрано єдино необхідні ліки. Думаю, що подібне відбувається і у Президії СПУ, яка надіється, що недуга пройде – адже її збудник давно за межами області, а в нашому обкомі працюють прекрасні люди, з сліду яких Повх недостойний і води напитися.

При нагоді майбутніх зборів у відділенні, мабуть, не варто сюди посилати Вадима Собка. Краще хай сюди приїде літератор, який зі столичних позицій огляне і нашу творчість, поговорить з нами, як з дорослими, подумає про перспективи росту і наших письменницькі проблеми, як це робили Панч і Стельмах.

Нічого поєднувати Собкові командировку в Закарпатське відділення СПУ з приємною прогулянкою для жінки і дочки, а також із купівлею картин від художників, хоча й прогулянки потрібні, і картини не на шкоду. Все ж обидва його перебування на Закарпатті, як і виступи у відділенні на зборах, були більше ніж випадковими.

Двадцятиріччя возз'єднання накладає на нас відповідальність дорослих. Досить гратися в літературу, нехай це буде навіть інколи, бо і сил, і таланту у нас є достатньо для справжньої літератури, як уже доведено практикою.

Той стан, який нині є у нашому відділенні, не може тривати довго, переходити в хронічний. Нам за це ніхто не подякує, а гірко і важко здобує ім'я за межами області будемо поволі втрачати (а це уже помічається). Ми живемо в час втілення в життя високих комуністичних ідеалів, про які, вірю свято, кожен мріє із нас, літераторів області, але мріє поодиноці.

Ми повинні стати добрим позитивним прикладом для всіх колективів – перш за все, творчих у області, і не потішати чварами, ні Богу ні чорту не потрібно боротьбою і метушеною обивателя і міщанина, який радий тикати у нас пальцем і хіхикати біля вогника, в якому згорають наші страсті, наш дорогий письменницький запал. Краще страсті, свою енергію потратимо на написання творів, яких чекає народ. Я певен, що тої енергії, яку я вже потратив досі (як на посту секретаря, так до того і потім) нераціонально, вистачило б для такого твору, якого сам же не написав, але в який вірю.

Я пишу цього листа з нетерпеливим чеканням слова од Вас. Дивлюся на Вас, як дивиться молодший на старшого, як дивиться один на колективний розум. Пишу Вам, бо дорога мені не лише моя особиста честь, але й честь всього письменницького загону області, за творами якого, за внутрішнім життям якого сліdkують. Адже письменники – виразники почуттів, і тут треба бути кристально чистим, зразковим для себе, перш за все, щоб бути зразком для інших.

Моя совість чиста. Зніміть з мене тавро помилок, що досі інкримінуються мені як злочин. Ви, Іване Васильовичу та Іване Юрійовичу, прекрасно знаєте, звідки воно взялося і чому. Йй-Богу, неприємно мені стояти на партгрупі, як стоїть покупець перед безпардонним продавцем, що на додаток до кілограма цукру дає в доважок гнилого оселедця. (Не треба мені ні того цукру, ні того оселедця – краще з їм печену картоплю.) А саме так стояв я перед Поліцукром, коли він характеризував мене по списку кандидатів у бюро. Хоч би заради справедливості сказав і про хиби решти товаришів, в тім числі пояснив, за що сам був усунений обкомом з роботи головного редактора видавництва.

Шкодою, що в житті мені прийшлося писати і такого листа. Волів би я сидіти над рукописом – це устократ приємніше.

Іржа роз'їдає залізо, лжа їсть людей. Між ними є децю спільне. Важко жити оббреданому, як, мабуть, нелегко і залізу від іржі. А все ж під іржею буває чистий метал!

Звичайно, нині вже нічого немає такого, що збило б мене з пантелику, з моїх партійних і творчих позицій. Немає тої ефемерної слави, якій би я покловився, немає тої канцелярії, за папкою якої би я потягнувся. Хоча інколи заздрю людям точних наук і шкодою, чого не став викладачем фізики, ботаніки чи агрономом – мабуть, вони спокійніше сплять за нас, літераторів, хоча чесний хліб заробляють нелегко. Все ж, я не каюся, що на мою життєву дорогу випала така доля. При всіх муках і сумнівах у творчості мені солодко, бо ні на один день не мислю себе без літератури, яку люблю палко, бо я щасливий, що маю нині змогу писати для свого рідного народу, перед яким моя совість чиста, хоча гризе мене сумління, що не завжди писав на повну силу можливостей, промарнував не один дорогий день і дав поки що моему народу в мільйонкрат менше, аніж мені дав він, висунувши у ряди літераторів.

З щирою повагою до Вас усіх!

Ужгород, 11–12/II–63 р.

* * *

15/II–63

Не на один день мене паралізував лист, що його написав до обкому партії і Гончару. Вирваний з серця з кров'ю і сльозами, він написаний так, як, на жаль, не писав я ніколи нічого. Говорю «на жаль», бо саме з такою силою потрібно б писати всі твори. Видно, життя ще круте, нелегке, не без злоби і чварів злих інтриг, коли приходиться писати такі листи, шукаючи правди, говорячи гірку правду.

Що станеться зараз? Лист відкриває велику можливість для нашого обкому покласти палець на рану, встановити діагноз хвороби, що, здається мені, дала метастази й стала нелегкою! Чи буде це вчинено? А можливо, обійдеться тільки розмовою зі мною лагідною, щоб заспокоїти. Я спокійний за себе. Для мене все, що сталося, тільки до ліпшого. Є можливість працювати, не віддаючи ні одного дня адміністративній роботі, метушні навколо відділення.

Добре, що все так сталося нині, коли ще сил вистачає, коли ще роки не за плечима. Гірше, коли б я не ввійшов до бюро через п'ять-шість років, віддавши роботи у відділенні ще дорогої енергії, ще часу і вміння. Вони придатяться для творчості.

Поліщук обкому підставив свиню, брешучи, дезінформуючи. Ось як буває, коли одна людина відає справами, їй надто довіряють, а та людина не є чесною, об'єктивною, думаючою про справу, ставить особисте над громадським, суспільним. Думаю, що час обкому партії не приглядатися до нас, а говорити з нами на всю чистоту партійності і строгості. Думаю, що час з нами говорити як з членами колективу, а не одноосібниками з-за голубих парканів... Досить заглядати в зуби, міряти пульс і температуру. Хвороба нашого колективу є надто серйозною.

Не ходитиму на збори відділення, не ходитиму на збори парторганізації. Нині вже боюся провокації і провокацій. Ми люди не холодні, і знайшлись би людяці, які б шукали зачіпки для можливості обвішати мене гнилими псами. Я бачу, що людській мерзості немає меж, як немає меж і красі людській...

Мерзість деінде буває настирливою, безцеремонною, бере верх. У відділенні СПУ вона взяла й осідлала нашого Пегаса, готова загнати, заморити його до кісток і шкури...

Догавкалися...

Довели!..

Докерувалися!..

Доінтригували...

Досварилися!...

Хай з нас тепер сміється обиватель і міщанин!

Хай у нас тикає своїм брудним пальцем.

Має повне право! Його дали йому ми самі!

* * *

Зависть і ненависть – рідні сестри.

* * *

Лжа і ржа – сестри. Лжа їсть людей, ржа – залізо.

* * *

1968

11/I-68

10 січня. Чорна ніч.

Вантажною машиною-самоскидом смертельно поранений Славик.

Помер біля 8-ї ранку.

О, кому повімо печаль свою, кому скажемо про горе своє, хто зрозуміє нас?

Найлютішої карі і найпекучішого болю, що могли бути послані небом і землею нам з Марькою, випиваємо повну чашу

20/IV-68 p.

Ювілей Олесь Гончара 3/IV вилився в демонстрацію нашого народного духа; Олесь – світоч нашої культури, велика основа нашої національної гідності. Слава йому!

* * *

Вчора зібрався актив партійний з області в Будинку офіцерів. Йшлося про пленум з ідеологічними проблемами в Москві. Актив був аж надто нецікавий. Цікавим було ось що:

Після багатьох літ я знову був запрошений до президії активу як секретар Закарпатської письменницької організації. Ніякий блиск, ніяка мішура дрібної уваги та поваги з примусу мене не можуть ані приколисати, ані заколисати!

На активі з питань, в основному, ідеологічного характеру майже ніхто не виступав з діячів культури, мистецтва. Отак, щоб черкнути чергову галку.

Тільки закінчився актив, коли зчинилася у президії метушня довкола секретаря ЦК Дрозденка, його «перспектив для знайомства з областю» і т. д. Коротко кажучи, йшлося про те, де, як добре закусити і випити. Боже, невже ми настільки зматеріалізувалися?.. Невже ми так збідніли?..

Дрозденкові було подане запитання відносно «Собору» Гончара.

«Роман, в основному, написаний не з позицій соціалістичного реалізму, – говорю як читач. – В романі є неправильні твердження, дійсність наша у ньому спотворена, сучасник – збіднілий. Роман критикують за художню незрілість. Виступили в пресі металурги... Це йде все од того, що деякі творчі працівники не бачать великих звершень в наш час, вважають себе єдиними захисниками культурних надбань минулого, відстоюють навіть відсталі традиції. Є люди, що непохитно вірять у свій талант... Буває і таке, що талант відкривається, а критика не завжди на це звертає увагу... Уже виступили з критикою і видатні письменники, і просто в ЦК листи...»

Оце і все, що теревенив Дрозденко. А що на це казати? Талант тому є талантом, щоб у себе вірив! Вірою святою і великою! Письменник мусить бути захисником культурних надбань!

А слова видатних діячів літератури, котрі б критикували Гончара, я ще не чув на Україні. Я чув лише слова захоплення! І з уст Шаховського, Новиченка, Бажана, Павличка!.. А де ще є видатніші?.. Не бачу їх в літературі нині!

А «Собор» – храм світлий і великий, стояти йому довіку золоченими українськими банями. За-свідчувати нашу гордість і нескорену дужість!

А «Собору» пахнути не ладаном нікчемних похвал і славословій, не присипати курином непуцящим, а пробуджувати думку і почуття, видзвонювати на всі сторони великої України славою і величчю нині, присно і ввіки віків! Амінь!

* * *

22/IV-68 p.

Трое їх було, і три перекинулися слівцями про «Собор» Олесь Гончара. Поп сказав всього:

– Сумнівний роман! Багато можна прочитати між рядками... Роман клерикалістичний... Кажуть, що сам Ватикан йому премію дав...

– А як? Про таку літературну премію не чував!..

– Дав, дав Ватикан премію, бо в романі верх взяло духовне начало...

* * *

2/V–68 р.

Фізичне рабство для народу (політичне!) не є таким страшним, як духовне, хоч здавалось би, що вони завше ідуть поряд.

Неволя, умови політичного гніту при наявності у народу свідомості, що воля мусить прийти, нагадують собою порохову бочку, для якої досить однієї іскри. Неволя духовна, оболванення й одурення народу уявними свободами призводять до того, коли вже нічого не хочеться, ніби все є – і нічого немає!

Найстрашнішим є рабство духовне!

* * *

Дорогий і любий Олесю Терентійовичу!

Висуванець Лобода на цей раз виступив у «Радянській Україні» під йменням Лебеденко. Краще було б, коли б назвався справжнім ім'ям чи Лободенком. Була б якась логіка. Та грець з ними – примітивними і плоскими!

Ясним і небесним по висоті і чистоті баням «Собору» стояти під Сонцем Правди у віках, бути на варті великих діл народу невмирущому нашому українському слову. А Вам – доброго здоров'я, щастя і радості.

Для істинного творця вона не лише в похвалі і захопленнях тоді, коли він проспівав величний гімн безсмертю, мужності, силі і красі. Для істинного творця радість і в тім, коли його слово влучило у потворність, змусило її заметушитися, сахнутися, ба й обливати правду і чесність огудюю, скреготати у люті зубами. Значить, лободи живі, значить, впізнали себе. Ну що ж? Їх треба, небораків, теж зрозуміти.

... А Правда може бути лишень одна. Заперечуючи гидь, ми стверджуємо прекрасне! На це теж має право література. Вона це теж мусить робити!

*Щиро і завше Ваш
Ів. Чендей.
4 травня 1968 р.*

* * *

12/X–68 р.

Є у нас такий собі діяч – колишній секретар райкому, потім 30-тисячник, голова колгоспу у Довгім; той самий, що подумував увесь час і подумує про літературну творчість, пописує, так би мовити.

Довір'ям користується безмежним, в закордонні подорожі їздить то по Африці, то Європою.

Після прочитання «Собору» Гончара взявся писати автору роману листа, повчаючи, наставляючи. А вчора з ним я бесіду повів. Навів його на те, що сам про зміст листа й виклав мені усе.

«Знаєте, „Собор” має велике революціонізуюче значення. Його будуть читати... Але його нині ще опасно давати читати. Його неопасно буде читати так, через 20–25 років...»

Що залишалось, як посміятися... І задуматися над тим:

Невже наш лад, наша система, наше суспільство гірше зцементовані і слабші за систему і лад того часу, коли були написані «Ревізор» Гоголя? Той самий «Ревізор», подивившись виставу якого, батюшка-цар сказав: «Досталось всем, а мне больше всех». Той самий «Ревізор», що на нього було велено міністром освіти Уваровим подивитися усьому чиновному люду...

Звичайно, доки у нас будуть такі глупі голови колгоспів, такі обмежені голови, нелегко буде творам з пафосом осуду...

Чи не на цьому листі просунувся вгору голова колгоспу з Довгого? Чи не після цього листа його помітили? Нині він став секретарем Ужгородського райкому партії.

З наївністю і самовпевненістю секретар розповів мені про те, що він писав Гончарові, аж до того, що Папа за «Собор» Гончару відпустить йому усі гріхи...

«Знаєте, коли книгу „Доктор Живаго” знімали з бібліотек, я її не здав».

1969

20/III–69

Цікаві, для комедії гожі факти розповів П. Б. після відвідин Анфіси Сергіївни – дружини І. Ю. Бігунця.

Плакала, небога, приписавши собі риси і характеристики Акулини з «Пілюль з-за кордону».

– Что я такое плохое, Петя, сделала, чтоб он меня Акулой называл?

– Да когда я запрещала малому Серьожке молоко непереваренное пить? Пусть пьет себе на здоровье, сколько угодно!

– Да разве я гнала мамашу Вани в колхоз? Это её дело, хочет или не хочет она вступать в колхоз.

– Он надругался над моим папашей! Мой папаша никогда никаким начальником конторы заготовивсырьё не был! Он работал на авиационном заводе, имеет награды... А моя мамаша никогда никакой передвижкой не заведовала!

– Да это не о вас! Почему вы на себя берёте? Там и село не названо, и фамилий нету, и имена не те, что у вас! Почему вы сами на себя наговариваете?

– Как не о нас, когда всё сходится? – знову бунтувала Анфіса Сергіївна, виливаючи злість і обурення.

– Та почему вы так возмущаетесь, ведь книга вышла в Киеве, в государственном издательстве!

– Нет, она вышла в Белой Церкви, это ему националисты помогли. Гончар помог! Знаешь, как они держатся! Но скоро и он полетит!

Тут явився Серьожка.

Мова далі на теми літературні.

– Да на Закарпатье Чендея уже критиковали не раз, а книги его выходили тем временем в Киеве и Москве, о них хорошо отзывалась печать.

– Это, Петя, всё по знакомству. Это круговая порука. Это ему Гончар устраивает.

– Да за что ему Гончар устраивает, за какие заслуги?

– Да ты, Петя, ничего не понимаешь! Ты знаешь, как эти националисты держатся?

– Всех писателей надо к стенке становить! Я бы их сам... – закінчив діалог сам Серьожка, внісши ясність!

* * *

Ото тобі і розуміння природи художньої літературної творчості! Як не сказати тут: хвала глупоті!?

Та що дивуватися, коли під статтею «Чому обурились дубівчани?» – виявом примітиву – підписано аж два прізвища літераторів?

О бідність!

1971

1/III–71 р.

25 лютого вшановано 100-ліття великої Лесі Українки...

100 літ тому народилася, щоб жити нині, присно і вівки віків.

Ніжна і ласкава, сувора і могутня духом... В ряду великих імен нашої національної культури її жменя серед найбільших...

Урочистості в Києві, на які я був запрошений, пройшли цікаво і справді гарно. Блискучим був, зокрема, виступ Гончара О. Т. на ювілейному вечорі у оперному театрі.

* * *

23/V–71 р.

Боже, що ми є за народ? Ну, не народ, сповнений достоїнством, а отара баранів! Отака собі безлика сіра маса!.. Бо справжній народ має і справжню інтелігенцію, справжніх митців і письменників, не пристосуванців, що раді, коли рило по вуха у кориті!..

Чотири дні проходив письменницький з'їзд на Україні. То були чотири дні колінопреклонінь, схилянь і биття себе в груди. Ади, гляньте, які ми гарні, які віддані, які вірні! Коли думаю, вслухаючись у слова промовців, а що вони та говорять, мені стає ніяково за промовців і тих, що їх слухають. Мені стає не по собі... Бо що то за порядок, який потребує, аби його увесь час лишень хвалили, що то за люди, котрі увесь час товчуть одне і те ж?..

* * *

Мали ми прекрасного керманіча ділами Спілки письменників України – Олесея Гончара. За невеликими винятками, що складають купку заздрісників, недоброзичливців, таких, кому бракує честі і порядності, всю письменницькою громадою він був любимим і шанованим. У колі великих письменницьких зборищ одна його поява викликала овацію і захоплення. Прекрасним О. Гончар є тому, бо слава, пошана прийшли до нього через його велику працю і велику душевну красу. Гончар – письменник великого ряду, той, ким справді може гордитися народ, хто творить його культуру. Він був 12 років на чолі Спілки... Знаю, що було йому нелегко. Та кому приходить біля керма легко, якщо працює чесно?

Він, Гончар, не мав морального права проситися з поста голови письменників у ЦК. Там (в ЦК) тільки цього чекали. Адже знімати б його було тяжко і майже неможливо. Клопотання про звільнення полегшило верхам справу фактичного усунення Гончара від керівних справ у Спілці.

Нині маємо на чолі СПУ Смолича, 72-охлітнього дідугана, що не так давно був повалений до ліжка інсультом. Як міг Смолич погодитися сісти до крісла, що йому може лишень віку вкоротити? Як міг він спуститися до нищості замінити собою високий прапор всієї нашої літератури? Невже йому хочеться померти на посту голови? Саме на посту голови?

На засіданні пленуму 21/V рішалось питання, кому бути головою. Гончар од поста відмовлявся. Як і слід було чекати. Адже він тут бачив усе, що вже коїлося. До обговорення бралися на увагу дві кандидатури – Гончарова, висунута письменниками, членами Пленуму, і Смоличева, висунута представником ЦК. Слова на підтримку Гончара приймалися оплесками. Дійшло до голосування. Письменники говорять, що перевага була на боці Гончара абсолютна, коли угору були підняті руки, а сталося так, ніби Смолич отримав більшість. Драч просив полічити голоси уважно, на нього цикнули з-за керівного стола, й усі уже помовкли. Не було уже ні одного, хто б піднявся й таки попросив уважно і точно порахувати за і проти. От вам і лицарі, що сиділи на Пленумі й при одному окрику помовкли...

З такими лицарями можна зробити що завгодно!..

* * *

Стельмах голосував на пленумі проти Гончара. Яка бідність і нищість! Стельмах – мізерний обиватель, самовдоволенний зажірлий середняк-хуторянин, Гончар – велет своїм благородством і мужністю. Гончар – громадянин, Стельмах – з тих, що готові погратися в громадянську мужність й при наближенні першої небезпеки датися в кушці...

* * *

2/VI

Уявити собі СПУ без голови Гончара просто неможливо. А громаді, що собою склала пленум СПУ і не змогла відстояти Гончара, залишається сказати: «Ви слабкі і нікчемні. Як ви могли так грубо стоптати власну гідність, котру достойно вам усім репрезентував Гончар продовж цілих 12 літ?..»

* * *

Вчора відбулися у відділенні збори по підсумках з'їзду. Відкриті партійні. Взагалі, не збори, а пародія на всілякі збори. Шкода, що люди самі над собою сміються саме тоді, коли треба б над дечим і замислитися. Адже йшлося про VI письменницький з'їзд...

* * *

4.06.

На організаційному пленумі СПУ по виборах керівництва Спілкою було використано один з сумнівних за моральною гідністю прийом. А саме: коли

йшлося про те, а кому СПУ очолити, слово для пропозиції було надано О. Гончару. По суті, Гончар тут був використаний.

Будучи більше, ніж певним, що Гончар у душі мав принаймні мало симпатій до Смолича, коли не гидував ним, зате трапив у ситуацію, при якій своїм авторитетом змушений був виводити його до керівного стільця. Чим не іронія?..

Ось що значило Гончару ходити і проситися з тої роботи, котру належало йому виконувати і за величиною таланту, і за рівнем...

1972

11/XII 1972

5 грудня помер Андрій Головка. 4/XII йому виповнилося 75 літ.

Три чверті століття його на землі і пройдена життєва дорога засвідчили дужий, гартований селом і живлений сільськими коренями організм...

На його долю випало багато тяжкого, хоча сам він життя прожив у славі і, здається, в достатку...

Його я впізнав у 1949 році особисто, з книгою «Бур'ян» зазнайомився в роки окупації Закарпаття угорцями.

Перша зустріч з ним в його квартирі у Києві по вул. Леніна, 68 завжди радуватиме тим, що в особі видатного майстра прози я стрів людину просту і скромну, спокійну і благородну. Він дав мені на пам'ять автограф, в якому виклав сподівання на нові зустрічі. Зустрічей у мене з ним було багато по пленумах, зібраннях письменницьких. І я завжди міг тільки зачаруватися його скромністю, доступністю, благородством. Йому ніколи не була притаманна поза і пихатість, надутість, що в наш час майже скрізь характеризує натури слабій і індивідууми малокультурні.

Певно, у ньому було щось від справжнього козака-сміливця, бунтівника. Бо явився протестантом на останньому з'їзді письменників (1971 р.), коли було детронізовано О. Гончара і на пост голови СПУ інтронізовано Ю. Смолича. Свій протест, правда, заявив хіба тим, що покинув приміщення. Протест мирний, але в наших умовах і він незвичний...

Головка А. В. більше нема. Залишилися його твори як велике свідчення часу. Хтось взявся його порівнювати в значенні для української літератури з Шолоховим у російській. Думаю, що порівняння ні до чого. Кожен письменник значимий тим, що він є самим собою, в себе вбирає все найпотужніше і найхарактерніше од свого народу, сам уособлює народ, виявляє його велику душу і велике серце. Аналогії, паралелі, порівняння, прикладання можуть мати тільки відносне, вельми умовне значення.

Головка видатний сам по собі всім – прекрасним, достойним. Звісно, і болями. Не сумніваюся, їх було теж нескупо.

1973

12 квітня 73 р.

Коли Л. М. Толстого було проклято і відлучено від церкви, він отримував листи, в яких його заподливці, в свою чергу, проклинали...

Коли Анну Ахматову було «проклято» в постанові ЦК КПРС про журнали «Звезда» і «Ленинград», О. Гіневський на зборах в Ужгороді її називав «будуарною левицею», теж, звичайно, проклинаючи...

Коли було піддано критиці Олесея Гончара за його «Собор», знайшлися заподливці, що то грубо, то «делікатно», а то й по-хамськи бралися вчити і по-вчати автора...

Люблять же на «святій Русі» піддавати анафемам!..

* * *

16/XI

Стьопка Лендел! Працює він помічником у першого секретаря обкому Юрка Ільницького! З чотири роки я не бачив цього клерка. А колись він працював бухгалтером в Закарпатській письменницькій організації. Це тоді, коли навчався на філфаці УжДУ, а сам я очолював відділення СПУ. Хлопчиною він був спритним, метикуватим, до всього пописував оповіданнячка, користувався прихильністю Лінтура, чого ж йому не допомогти? Бухгалтерського діла у нас було небагато, а для студента зарплата добра...

Закінчивши університет, він, здається, ані днини не вчив. Його «підхопили» на роботу в комсомол. Тут він пройшов основну школу для роботи в парторганізах – згодом став інструктором обкому. А ще згодом помом першого секретаря.

У смак керівного органу заглибився настільки, що коли йому запропонували пост редактора молодіжної газети, відмовився. Значить, вважав: воліє протирати штани там, де все «вирішується» навіть в скромних комах... Тих самих, що часто виконують просто лакейську роботу...

Коли я сидів за столом в Ільницького у кабінеті, йому – Ільн(ицькому) – захотілося курити. Курива не виявилось під рукою.

Мовив: «Принеси цигарки!» – в якийсь апарат. Раптом відчиняються двері – й до кабінету входить той самий пом. Стьопка Лендел. Боже! – коли я на нього глянув. Лице – не лице, а дві опухлі, зажирілі, повнючі бабські задниці – тільки ніс стирчить і щілка для «прийому пищі...» і пузце через ремінь висне. От що значить бути помом!..

Зажирілий, обгодований Стьопка, звичайно, кинув літературне діло – для чого попові гармонь, коли в попа кадило?

У зв'язку з цим пригадується ще деталь. Коли починали критикувати Гончара за його «Собор», Стьопка якось в коридорі обкому мовив: «А ви знаєте, що сам Папа Римський висунув Гончара на Нобелівську премію...»

Як бач, все «знала» бестія.

* * *

1974

13/X 1974

Дорога з Ф. К. в Кончу Озерну, до літераторів. Хвилююча зустріч з Олесем Терентійовичем Гончаром, його бузок і малина, два гарбузи і хліб на столі... і розмова. Знаменита і назавше пам'ятна роз-

мова з видатним письменником наодинці під відкритим небом і при оголених нервах... З тим самим Оле-сем Гончаром, над котрим познушалися і по котрому досхоchu потоптали гидотники і шушваль... Та сама, що тільки службістсько-холуйська готовність та за-попадливість і дає їй можливість триматися при по-вному кориті й тримати у руках нагая...

Нині це все О[лесь] Т[ерентійович] добре розу-міє, а ще глибше бачить огидне нутро огидного!..

... – Пів-Москви вийшло хоронити Шукшина! Помре генерал – на похорон зганяють людей з під-приємств..., а тут стихійно, з пошани!.. Це була ціла демонстрація!.. Творилося небачене!..

Говорилося про Ю. Ільницького, і зустрічі з ним О[лесь] Т[ерентійовича]... А потім я просив Гончара запитати секретаря (й поклопотати!), чого це три-мають у чорному тілі Петра Скунца, найталановиті-шого нашого закарпатського поета? Чого це Петра звільнено з роботи у видавництві й залишено молоду родину на постійних заробітках одної лишень дру-жини, платня котрої не сягає й 100 крб.?

О[лесь] Т[ерентійович] Г[ончар] питає, а чого це Петро Скунець не скаржився йому, коли вони були на святкуваннях в Полтаві й області. Я сказав йому, що Петро не скаржився із скромності й делікатності, але ж секретарю достойно було б подумати й потур-буватися долею талановитого поета, тим більше, коли той секретар видає себе таким уже дбайливим опікуном письменників...

Гончар обіцяв поклопотатися перед Ільницьким...

А далі гостювання у Мисиків. Були тут Яків Баш з дружиною, Оглоблін з жінкою і наш колишній ре-жисер театру Усенко.

Від Усенка дізнався я, що заввідділом агітації і пропаганди Керечанина у нас названо не інакше, як Кирпичанином, що слідом за Усенком після того, як він полишив Закарпаття, пішла навздогін чорнильна і мазальна супліка з обкому чи управління культури в Київ. Нині йому роботи не дають й знаходиться він у стані підвішеному...

* * *

15/X

Я ж їду до Віктора Андрійовича Костюченка.

Розмова з Костюченком. Довга, цікава. Розповів про нещадно гостру критику «Дніпра» на ідеологіч-ній нараді... Про критику, яка рідко звучить в таких лютих тонах.

Для мене радісна і світла стріча з Григором Тю-тюнником, талант котрого є високим і глибоким, пре-красним і чарівливим. Прогулянка з ним осіннім листом каштанів, тополь встеленим тротуаром була повна тої розмови, коли серця близькі, хвилювання долею літератури великі, розуміння світу і навко-лишнього – глибоке.

Він розповів про те, як їздив на похорон Шук-шина і що в Москві творилося. Розповів про хоругви з червоною калиною і снопи калини, котрою була встелена могила.

Розповів про виступи на могилі й особливо про сказане С. Залигіним. Серед слів Залигіна були і такі:

– Дорогой Василий Макарович! Почему ты так

рано уходиш из жизни? А ведь обласканные ныне пи-сатели на Руси живут долго!.. Спасибо тебе, Василий Макарович, за национальное социалистическое ис-кусство!

... Обійнявшись і розцілувавшись, ми з Григо-ром розпрощалися геть-геть не доходячи до «Ве-селки»...

Віталій Григорович Дончик – один з найбільш глибоких та цікавих дослідників літературного про-цесу на Україні сьогодні.

Молодий, емоційно запальний в міру, зате серйозний і вдумливий, вимогливий і розуміючий наші гаразди і негаразди в мистецтві слова – ось Ві-талій Дончик.

Дончик – завтрашнє нашої великої науки в кри-тиці і літературознавстві вже хоча б і тому, бо він не здатний іти на злочинно кон'юнктурний компроміс із власною честю та совістю, перед ним, гадаю, халтурни-ки тремтять, а безталання на нього же і сердите.

Арсен Каспрук, Ішук, Сиротюк, Дзевєрин, Ма-цевич, Килимник, Шлапак, Зуб поступалися честю і сумлінням, Дончик – ні! І це вище похвал у наш на-достоїнство, цноту, високу честь і гідність змізерні-лий вік... Подібним до Дончика (як і самому Дон-чику) буває не легко, а тяжко. Подібні наражаються часто на неприємності і лиха, коли не терплять через свою принципову чесність. Але ж саме подібні до Дончика розставляють віхи на дорозі розвитку літе-ратури і культури, рухають прогрес... < ...>

До нього – Дончика – доходили вісті, що я слу-жив офіцером угорської армії. До нього доходило, що я психічно хворий. До нього доходило, що я особи-сто, знаючи все, передав за кордон рукопис Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

До нього від 1968 року по 1974 рік могло «дохо-дити» все через моїх безталантних і нікчемних «доб-розичливців». Добре, що до нього не доходило, ніби я готував вибух у київському метро. До нього не могло дійти лишень одне. А саме: що я нечесно, не-вимогливо, холодно, по-заробітчанськи, халтурно-кон'юнктурно ставлюся до літератури. От подібне дійти не могло.

І гаразд!

Більше мені не треба.

А пес бреше – вітер несе.

Розмова з Віталієм Григоровичем була для мене корисною і цікавою, перш за все тому, бо в особі його я побачив таки серйозного науковця.

Либонь, далекий час, коли в науці не буде спе-куляції. Як далекий у нас час, коли спекуляції не буде в літературі. Зате чисті і свіжі, здорові і красиві па-рости проростають й обіцяють золотий урожай... Бодай на колись...

* * *

– Я прочитав ваш виступ у газеті і після цього знаю, що діла ідуть краще! – мовив О[лесь] Т[ерен-тійович].

– І яке враження мали од виступу?

– Щоб я дуже зрадив – цього не скажу. Але в ряді інших виступів ваш був найдостойнішим...

– Знаю, Олесь Терентійович, що подібні ви-

ступи є аморальним явищем як для літератора зокрема, так і для всієї літератури... При цьому до переконання приходжу, що у нас література майже не потрібна... А коли й потрібна, то лишень для асортименту... Аби не було, що у світі вони є, а у нас її нема...

– Та що ви, що ви? Вона зовсім не потрібна!.. І з нею рахуються лишень остільки, оскільки бачать, що до письменників ставиться добре народ... Оце я вам казав про Шукшина...

І т. д. І т. п.

15 жовтня в 19.58 я виїхав з Києва.

20/X 1974

Коли завелася розмова про нового керівника СПУ Козаченка, О. Т. Гончар мовив: «Він іншого складу!»

«Іншого складу» означало: він інакше мислить, відчуває, розуміє... Так! В. П. К[озаченко] раціональний, холодний, практичний.

Це не Гончар. Цей (О. Т. Г[ончар]) палкий і вболюючий, схвильований і неспокійний і для нього перш за все – доля народу і народного, потім уже особисте! О[лесь] Т[ерентійович] – істинний патріот. З далекоглядністю Козаченка – аби день за днем...

1976

* * *

26/II

До перше тільки нині прочитав поданий в «Л[ітературній] У[країні]» виступ Козаченка на XXV з'їзді КП України.

За моєї пам'яті письменницьку організацію республіки очолювали Корнійчук, Бажан, Гончар. На останньому з'їзді головою дав себе обрати Смолич Ю. К. Згодом немічний і похилий у літах керівник поступився місцем Козаченкові. Враження, що останній цього тільки й ждав, а Смолич був використаний, як підставна качка.

Козаченко «закерував» укупі з іншим безталанням на посту секретаря парткому (Чалий). Досить смутним видався останній період в житті СПУ. В літературному процесі настала смуга сіра, безбарвна. Не вина тут одних керівників, хоч твори пишуть керівники також. Керівники формують клімат(!), від них багато залежить, де слово про вимогливість, інтереси літератури, оцінку окремих явищ, боротьбу за художню якість. А що може сказати отут слабенький і дядькуватий Козаченко?

Сказати може він мало. Про це якраз свідчить і його виступ на республіканському партз'їзді.

Зчинений крик, до речі, саме тут націлений не куди інде, як і в бік Дмитра Павличка за його публіцистичну передову статтю в «Л[ітературній] У[країні]» 6/I–76 р. під заголовком «Для щастя і добра». В статті Павличко мав необачність вказати на необхідність «ще активніше поборювати присутній у нашому літературному житті провінціалізм, який у багатьох випадках набуває характеру традиціоналістської заскорузлості, інтелектуальної недолугості, відірваності не тільки від контексту нинішньої світової літературної ситуації, але і від того, що робиться в загальнонарадянській і загально-

соціалістичній культурі».

За це (і подібне) Д. Павличка уже було критиковано на відкритих партзборах СПУ в Києві, тут же Козаченко знову сягнув Павличка явно і неприховано, дарма не назвав з трибуни прізвища.

Яку велику правду мав Д. Павличко в листі до мене, коли писав, що провінційність і полягає в тому, бо вона або гудить, або захвалює, не здатна до порівняння, співставлення, аналітичного розгляду й дійсної, не удаваної, самокритичності.

Оратор іще бився в груди, дякував, схилявся, припадав і прилягав, обіцяв і запевняв, що «При щирій допомозі російських письменників, великої російської літератури та мови російського народу міцніють нерозторжимі узи нашого соціалістичного інтернаціонального братерства». І в цьому була малосимпатична уклінність, як малопереконлива догідливість. Їх, звичайно, не потребують ані російська, справді, велика література, ані російські письменники, ані російська мова.

В цьому було схилене і перекобочене служництво без культури, без інтелекту, без достоїнства, без талану і таланту. Як не вигукнути вічним у мудрості відчаєм Марка Туллія Цицерона: «O tempora, o mores!»

18 квітня 1976 р.

Побувавши на письменницькому з'їзді СПУ в Києві (14–16/IV), я повертаюся до роботи за столом літератора.

Поволі-поволі до мене навертається той стан, коли і жити, і працювати легше. Минули роки терпіння, злиднів і тої скрути, що давила як матеріально, так і морально. Років цих було дійсно нескупо. Все почалося після мого виступу на V-ому з'їзді СПУ 1966 року. Відтоді минуло ледве не 10 літ. 10 кращих у силі і ще молодості при певному досвіді літературному літ! Дорого заплачено за виступ, у якому я був сміливим до безоглядності; дорого заплачено за надруковану в мюнхенській «Сучасності» статтю-лист до Олеся Гончара; дорого заплачено за «Березневий сніг» – мою книгу найкращу і серцю моєму дитину найдорожчу; дорого заплачено за виступ на могилі П. В. Лінтура – людини світлої і прекрасної, жертви нашого непоміреного часу в ставленні до серця, душі, чутливості і таланту... Дорого заплачено за волю і прагнення бути самим собою, мати власну думку, власну достоїнність і гідність; дорого заплачено за небажання коритися, піддаватися, ходити зігнутих, послухним і податливим... При всьому поквапився зі мною і локальний бонапартик Ільницький – людина малокультурна в тій же мірі, що й ница та нікчемна.

Чи належить шкодувати за все, що сталося?

Не належить!

Сталося, як мало статися!

І було, як було... Певно, не жаліти належить по тому, як було і що було, а належить бути постійно покликаним і мобілізованим для тої роботи, що повинна утверджувати життя і все у ньому прекрасне!

* * *

25/IV

Вчора в Мінську відбулося відкриття декади української культури і мистецтва.

Вітальний виступ Олеся Гончара був виголошений російською на урочистому засіданні й досить дивно сприймався – російська мова в устах нашого найпершого прозаїка звучала якось незвично дубувато, жорстко і немелодійно, марно, здавалось би, розмовляючи лагідною українською мовою повинен би так же легко, гнучко, лагідно і мелодійно говорити російською. Певно, тут позначилися незвичність й неприродність, ба навіть епізодичність користування мовою.

Та справа не в цьому. Можна розмовляючому якось поспілкуватися і домовитися навіть з глухонімим.

Діло в тому, що нашому найпершому прозаїку прийшлося вітати Білорусь на рідній мові, чи то пак на мові, що є матеріалом його творення. Певно, і росіяни зрозуміли б Гончара, коли він говорив би по-українськи, не кажучи про братів білорусів. Примітним для нинішніх умов і ситуації є і те, що хорами, співаками, виконавцями-солістами співалися конче пісня українська, білоруська і ще раз конче – російська. І мимоволі складалося враження, що до білорусів явилася для представлення не українська культура, а прибули виконавці творів на різних мовах. У подібному видиться мені не інтернаціоналізм, а ота присилувана обов'язковість дозувальників і програмників, що так уже і дбають, так уже і бдять, так уже і мішають докупити все й цим гублять обличчя як одного цілого, так і зібраного докупити, але теж цілого.

* * *

2/IX

Зі смертю Ю. К. Смолича в моїй уяві знову виникає той письменницький з'їзд, на якому він став головою СПУ, замінивши О. Гончара на посту. Ніяк досі не можу відійти од тої думки, що Смолич тут явився в ролі виконавця для вищестоящих, загубивши на подібному чимало з авторитету й поваги у певної частини творчої, зокрема літературної інтелігенції. Немолодому, хворовитому письменнику не було потреби встрявати у досить складну й не зовсім привабливу гру на тому кону, де зміщався Гончар (людина справді видатна!) й до керівництва Спілкою висувалася посередність типу Козаченка і т. п. Недужий Смолич став усього підставником – минуло небагато часу, й він, хотів чи не хотів, поступився місцем іншому.

Ніколи не забуду розмови зі Смоличем Ю. К. при тій нагоді, коли випущена у світ моя книга видавництвом «Дніпро» ніяк не могла дійти до читачів – заважала воля моїх повновладних земляків-закарпатців. Ю. К. С[молич] застиг в громадській організації, яку він очолював, в один пообіді, був, певно, досить змучений, чувся негаразд, бо поремствував на те, що йому не вистачає двох (речей): здоров'я і часу.

При розмові зі мною був не тільки елегантним, як завжди, але й чутливим та розуміючим. Таким я запам'ятав його і таким він залишиться в уяві...

* * *

2/II-77

(Господи, що за дикість і невдячне хамство! Господи, що за хамота! Господи, що за гидота!)

Після опублікування кореспонденції Івана Долгоша в «З[акарпатській] п[равді]» 23/І-77 «Свято у Дубовому» (тут було сказано про зібраний дарунок школі від письменників України до нагоди новосілля) автора кореспонденції викликали в обком партії і змусили писати пояснення, чого це він так багато уваги приділив мені.

Звичайно, Долгош був елементарно чесним і об'єктивно сказав зі свята про настрій присутніх дубівчан, віддав належне подарунку, що мною з моєї ж ініціативи був зібраний. Нічого в кореспонденції не було з надмірностей, хоча я особисто міг обійтися і без найменших похвал чи слів уваги: подарунок-пам'ятка школі робився не в намірах добування лжекапіталу морального чи політичного характеру. Все чинилося, як підказували серце, совість і добра воля – на новосілля прийти не з порожніми руками, а з добрим вчинком в ім'я не так нинішнього, як майбутнього.

Відкриття нової школи стало доброю нагодою збагатити Дубове бібліотечкою авторських книжок з автографами і доброзиченнями. Як було залишитися глухим, коли раптом виникла слухна і така добра нагода «прописати» Бажана, Гончара, Стельмаха, Панча, Павличка, Воронька і т. д. в Дубовім навічно?

Залишившись при подібній нагоді і безініціативним, глухим, я цього не подарував би собі, а загалом: благословляю мить, в яку прийшло просвітління і добра думка таки зібрати книжки для школи.

І так:

Звичайно, викликали в обком не просто Івана Долгоша, аби вдарити по його руках з пером журналіста за надмірність в увагах, викликали в обком мене самого і дали по руках мені. По тих самих руках, що дбайливо збирали книги, віддавали їх рідній школі з хвилюванням, радістю і думкою про школу, про далеких прийдешніх її учнів.

Коли в Дубовім на мітингу мною було сказано про книги-дарунок, коли було побажано школі добра і щастя, успіхів у роботі, здавалось, що після цього належало бодай для так годиться директору школи Баршай вимовити хоча б крізь зуби слово уваги і вдяки до вчиненого! Де там, багато ми хотіли б! Слово подяки вимовлене директором не було, а це вже лихо не тому, що залишився «не вдяченим» я. Поступок директора – явно поганий приклад для кількох сотень школярів, котрі отримали урок грубої неухважності, коли не хамства з унаочненням, побачили, що пригорща доброти і любові до рідної школи, до рідного села може залишитися і без крихти уваги.

Що казати, досить поганий урок! Якщо директор школи мала б в запасниках хоч трохи мудрості, могла б дякувати письменникам, котрі надіслали книги для передачі школі, не називаючи ймення мого – подібне мене б не зачепило. Але директора не вистачило і на це. При подібному говорять: де нема, звідти не візьме і Бог!

* * *

18/III 1977

Мир праху яво!..

Після публікації критик на «Собор» Олеся Гончара я побував у нашого знаменитого прозаїка. Він виклав на столика громадищу листів від дописувачів своїх і цікавився одним з них – написаним із села Довгого на Закарпатті.

В листі було приблизно таке: «Я побував у круїзі по Середземному морю, в Африці. В Італії супроводжуюча нас донна Марія нікого і нічого не знала з радянських письменників та літератури, окрім Бориса Пастернака і твору „Доктор Живаго”. Коли поїду в новий круїз і стрічуся з донною Марією, вона, певно, знатиме й Олеся Гончара, його „Собор”».

А далі в листі... А далі в листі просторікувалося про те, що в Довгім у клубі колгоспу дивляться оперні твори і класичні танці, що з села така-то й така-то ланкова стала агрономом і т. д., і т. п.

Не минуло багато часу, як рудий, метушливенький й у всьому «дуже правильний» дописувач-опонент О. Т. Гончара трапив прямо в перші секретарі Ужгородського райкому партії. Щедро було заплачено за випад із підворотні (Господи, Господи, прости мене грішного!).

На посту секретаря пробув висуванець недовго. Район пішов не вгору, а вниз... І сталося, що знайомий нашої родини Євген Хвиль побував у першого секретаря райкому КПУ на прийомі. Коли секретар начальствено Хвиля сварив, Хвиль почав виправдуватися і посилатися на мене – мовляв, я його знаю і т. п. Секретар розкричався ще більш завзято, кидаючи люття: мовляв, Чендея знаємо, він з партією порвав і т. п.

Чиновник тут явив вершину уклінної завпападливості, нутра служника...

Цим чиновником-дописувачем О. Гончара, дорікальником моєї особи і був не хто інший, як Ю. П. Ковач.

Нині його немає в живих...

Помер служник!

Останнім місцем його слугування був відділ культів при облвиконкомі – дійсно, після критики «Собору» Гончара в листі органи КДБ не могли дати згоду на кращого. Оцей би тут послужив!..

Та служив він мало на посту після того, як був витягнутий з резерву оргінструкторського відділу обкому партії. Якихось ледве 2 тижні сплило, як був затверджений у чині.

Мир праху яво!

* * *

11 жовтня

Прибули на Закарпаття члени Президії СПУ для проведення виїзного засідання. Немає серед літераторів найзначніших постатей: Миколи Бажана, Олеся Гончара, Михайла Стельмаха. Звичайно, перебування їх у нас було б бажаним. Та й попри це сам факт приїзду великої кількості письменників в Ужгород є знаменитим явищем для справи культури – подібний захід з боку СПУ на Україні в роботі з нашою організацією є першим у всі роки радянські.

Виїзне засідання президії СПУ знаменне самим

фактом. Не обійдеться тут без урочистостей, без відсутності в діловитій розмові про справи характеру творчого, але ж хіба на президіях подібні питання розв’язуються? Ні! Творчі справи знаходяться в кожного за його письмовим столом...

1981

26/IV – 81р.

Нині Великдень.

Думками і настроями я в Дубовім. Знову і знову я в рідній хаті з нашою великою у трудах і святою у праведності своїй Мамою...

В кожне велике свято, – а особливо у Різдво і Великдень – у неї була одна нелегка життєвська задача. А саме: як оте свято збагатити наїдками, а особливо, як спекти білих калачів.

Бачу її за ранковим столом тоді, коли вона сама, коли наш тато з церкви повернулися й внесли з собою не тільки дух весняного ранку, але й диво свята, свята Великодня...

Мама наготувала на столі свяченого, а ми всі пташатами повсідалися довкола столу... Йй так хочеться, аби тої святої їжі нам вистачило усім, і вона така рада, що з тої страви великодньої дійсно вистачило...

Ми щасливі, коли Великдень сонячний, бо тоді все розспівується гомінкою красою, а наш цвинтар над Дубовим оживає. На цвинтарі збирається молодь, приходять сюди літні... Приходять до могил рідних... Великдень належить і до свят поминання... Живі поминають покійних, і в цьому своя велич зв’язку покоління... Коли живі пам’ятають померлих, вони пам’ятають і про смерть. А той, хто пам’ятає про вмирущість, безумовно, уже стає й від того добрішим... О, як менше було б зла на землі, коли б сильні пам’ятали, що перед Смертю і вони слабі!..

Коли ми стрілися 8 квітня в обідню перерву з Олесем Гончаром перед будинком Київської міськради – тут проходив письменницький з’їзд, – Олесь Терентійович вельми привітно простягнув до мене свою руку. Потиснувши її, хвильку я отак застиг на людях – припадати до обіймів було якось негоже першому уже й через те, аби хтось не осудив, не хіхікнув злорадно: гляди, мовляв, як на людях добуває собі бодай дешицю світла од Світила...

До мене першим рушив ув обійми Олесь Терентійович. І так ми справді обцілувалися...

А далі сказав: «Читаю „Криничну воду”. Прекрасна книжка!.. Дякую...»

І на цьому ми розсталися...

* * *

Рівно в 20.10. в моїй кімнаті коло дверей з ідальні щось виразно тріснуло... Такого тріску мені чувати не приводилося... Подібний буває ознакою лиха... О, коби тільки щось не пригодилося... Я так багато і з таким смутком думаю про Батька... Думаю про те, як йому є самотньому... Самотньому при всіх нас – дітях і внуках, при правнуках... Самотньому в старості своїй... І споминається сказане якимсь ним:

– Ніхто не знає, як буде вік доживати...

1986

28/XII – 86 р., неділя

В обідню пору оголосили про зустріч о 15-й годині з «закарпатським списателем Василям Вароди».

Зустріч почалася з невеликим запізненням при 30–40 чоловіках у залі.

Досить довго і вперто велася дискусія, на якій мові виступати. З залу жінка вигукувала, щоб «на русском», «українського не розуміє».

Навіть землячок-українець озвався, що він-то українець, розуміє, але хай літератор говорить російською, бо, мовляв, він розуміє по-російськи.

Вароді пробував окреслити так званий сучасний літературний момент, піддав критиці пригодницький телефільм по Семьонову «Противостояние» і виклав, ніби під впливом цього фільму в Ужгороді три підлітки скоїли три вбивства. Розповідь була розрахована на те, аби полоскотати нерви, для сенсації, тим більше, коли вбивства скоїлися не після фільму (і не внаслідок телеекрана!), а в строки різні геть-геть до нього. Та й що не вбивство, що не злочин – окремий світ, окремий випадок для дослідження криміналістів, соціологів, психологів. При чому тут телеекран, тим більше наш? Хіба десь була телепередача, яка наводила на вбивства, насилля і т. д.?

Зачеплено справи з «Собором» Гончара. Проте примітивно, ковзаючи, а не з прониканням в час, в настрої, в тенденції і т. д.

«Цікавою» могла б бути розповідь про літературне Закарпаття, тим більше, що саме подібне й могло б зацікавити присутніх.

– Побудьте на Закарпатті два місяці, об'їздіть вздовж і впоперек, стільки краси природи не увидите і не зрозумієте про наш край, як з одного оповідання прекрасного письменника Потушняка! – мовив літератор. Звісно, допитливе око туриста завжди побачить багато, літературний твір же не путівник і не ілюстрація до околиць... Так говорити про літературу – спрощувати.

«Великомучеником» закарпатським після Гончара і його «Собору» був названий Мейгеш зі своєю повістю «Сьогодні і завжди» – повість покритикував свого часу Шамота.

А от привелося сказати про «незаслужено недооціненого» П. Скунця, який давно мав би стати лауреатом премії за «Розрив-траву». До речі, «Розрив-трава» на премію висувалася.

– Недооцінений автор ходить якийсь сам не свій, у нього вираз невдоволення на очах! – ось що іще про Скунця.

Але ж... Але ж... Хто працює на премії? Хто працює за премії, коли література – доля, високий обов'язок перед народом, повинність відпрацьовувати небом даний талант! Хто заважає цьому таланту працювати так, аби він світився маяком, тим більше, коли вогонь в потенції є? Хто заважає талантові реалізувати себе якомога повніше, коли хочете так, щоб не дати премію державну не могли?

Робота, робота, ще раз робота, тим більше, коли завжди менше премій, аніж воістину премій творів достойних. Та й що таке премія? Це знак певного часу. Хіба мало було і перших, і других, і третіх Ста-

лінських за такі твори, які нині вже нічого не значать? Діло літератора писати не на премії, не для відзнак, а для культури й утвердження слова.

1987

14/V – 87р., четвер

В «Л[ітературной] г[азете]» опублікована стаття Л. Теракопьяна про «Собор» О. Гончара.

20 років твір, замість активної участі у життєвому процесі, був паралізований. Як багато доброго твір міг вдіяти для справи, натомість він лежав скутий...

1993

31 березня 1993 р., середа

Над довголітньою нашою дружбою і повним душевним взаєморозумінням з Володимиром Микитою в останній час нависла серйозна загроза просто занепаду.

Холод зі сторони Микити я відчув тоді, коли моя визначеність і позиція за незалежну Україну стала недвозначною. Микита зайшов у політиканський русинізм, взявся піддавати огуді Закарпаття в умовах возз'єднання, готовий був з надривом доводити, що ми на Закарпатті ніякі не українці, а єдино ті русини, що ледве мають щось спільне з українцями. Подібне є не іншим, як свідченням малописьменності. Про брак самоусвідомлення я не говорю, бо коли б було воно, не було б сумнівів і в тім, що нині народний художник Володимир Микита є українцем.

Розрив з Микитою я попередив, поставившись вельми уважно до Микити в момент його висування на здобуття премії Т. Г. Шевченка. Написана мною стаття про Микиту, лист Ол. Гончарові були достеменним доказом приязні до художника і тим випадком, коли до уваги було взято основне. А саме: Микита – митець першорядний, достойний. І це є найістотнішим.

* * *

26 серпня 1993 р., четвер

20 серпня (п'ятниця) я виїхав на запрошення з адміністрації Президента Л. М. Кравчука до Києва. В суботу, 21 серпня, о 12-й годині відбулося вручення президентської відзнаки.

У 1991 році президентською відзнакою був нагороджений Олесь Гончар, торік цей почесний знак було вручено Ліні Костенко. Нині високою увагою удостоєно мене.

І є тут воля, звісно, не президентська, а воля віце-прем'єр-міністра Миколи Григоровича Жулинського. Саме цьому вченому і належить дякувати за честь нагороди, яку, звісно, я коли і заслужив, то з великою умовністю.

* * *

14 квітня 1994 р., четвер

Місяць минув, як вернувся я з Києва.

Недуга, вичерпаність, тяжкий душевний стан внаслідок хвороби сина Михайла, господарський клопіт – це все спричинилося, коли я не виклав всього, що прийшло з високою державною відзнакою 9 березня у Києві...

Спробую бодай коротко уже нині мовити з тих настроїв, які наповнилися, досі наповняють серце і розум...

Усвідомлюю: до мене прийшло визнання. Визнання автора тих кращих прозових творів, що писалися і виходили у світ з перервами у часі істотними, проте визнання набували, бо не залишалися непоміченими. Більше! Окремі вельми позитивно поціновувалися критикою, окремі піддавалися грубій і злій огуді та розносу.

Не знаю, чому і звідки така жорстока несправедливість: саме тоді, коли серце мало б радіти, душа – чути щастя, мене огорнув чорний смуток...

«Убачаємо справедливість у відзначенні премією визначного прозаїка Івана Чендея за його книжку „Калина під снігом” і повість „Іван”. Це вершинні здобутки сучасної української літератури, що визначають висоту нашої духовної культури, її національну велич».

Слова ці взято з публікації «Лауреати Державної премії України імені Т. Шевченка 1994 року». Під цєю публікацією підпис Голови Комітету з Державних премій України імені Т. Шевченка академіка О. Гончара.

Про поважнішу оцінку за своїми словами літератору і мріяти годі, навіть подібна може у снах мріятися...

Варто мучитися над словом, зазнавати сумнівів і терпінь, не шкодувати сил, працювати і працювати, аби вкінцець удостоїтися подібної оцінки.

Висока оцінка і визнання прийшли. Це радує, надихає, сил додає. Але скільки гіркої муки від тих негараздів, що їх лиха Доля наслала на родину нашу з недугою сина Михайла!..

Певно, нічого немає нині, що могло б мене паралізувати в роботі над словом у тій мірі, як великий родинний негаразд, що в’яжеться з недугою сина. Тут я жорстоко нещасливий і безпорадний до тої міри, коли не раз впадаю у відчай і тяжку зневіру. За що така немилосердна покара?..

У день 9 березня лауреати Шевченківської премії

1994 року побували в Музеї імені Т. Г. Шевченка. Тут привелося виступити, сказати слово для передачі по радіо...

Виступи 9-го в Музеї, в клубі Ради Міністрів після вручення премії, слово з трибуни в Оперному театрі на урочистому вечорі, що був присвячений 180-им роковинам від дня народження нашого національного генія, виснажували чуттєво, проте вдовольняли тим, що, гадаю, не поганьбили імені мого, Закарпаття, в тім числі і рідного села Дубового... Певно, нескоро настане той момент, коли явиться мій земляк, якого запросили б виступити перед поважним зібранням до нагоди... Дай, ласкава Доле, аби конче не один іще й ще закарпатець був нагородженим, відзначеним, пошанованим в столиці України Києві. Подібне додасть честі й доброї слави Закарпаттю, утвердить добре ім’я на висотах держави нашої...

Вручивши знаки високого пошанування – медаль і диплом – Олесь Гончар щиро-щиро повітав мене, примітивши при цьому, що сам він давно сподівався тої нагоди, коли саме з літераторів я удостоюся честі і бути серед відзначених. Після потиску руки Олесь Терентійович сердечно пригорнув мене до себе. І так ми ще відчули сердечну спорідненість...

Знаменитим був Дмитро Миколайович Олександренко – відповідальний секретар Державного комітету по преміях... Певно, він давно-давно приглянувся до моєї роботи в літературі, а звідси і його прихильність.

1995

17 липня 1995 р. , понеділок

Помер Олесь Гончар.

Помер письменник великого таланту і великої працюovitості. Його літературна доля склалася щасливо, хоч йому було зовсім-зовсім нелегко внаслідок його чутливої натури і проникливого бачення всього, що творилося, діялося і коїлося у наш час в нашому житті...

